

FAMÍLIA I EMPRESA EN UNA NISSAGA DE FABRICANTS LLANERS SABADELLENCES: ELS COROMINAS, 1759-1874

JOSEP M. BENAUL BERENGUER

El protagonisme dels fabricants en la història contemporània de Sabadell no admet gaires dubtes. Dins de les famílies d'industrials locals, els Corominas ocupen un lloc destacat. En la segona meitat del segle XIX, l'empresa esdevingué una de les més importants de Sabadell i Joan Baptista Corominas Pla, un autèntic capità d'indústria, tingué una activitat rellevant en altres iniciatives econòmiques: de la construcció de vapors (d'en Sec, d'en Codina i de n'Armengol) a la presidència del Banc de Sabadell. A més, l'empresa familiar ha perdurat en la fabricació de teixits fins el 1976 i continua encara l'activitat tèxtil en la fabricació i la comercialització de filats. Per això, no ens ha de sobtar que, tot i no haver destacat en política, aquesta sigui una de les poques nissages de fabricants sabadellencs esmentades en algunes obres de referència bàsiques.¹

Tanmateix, els orígens d'aquesta família són poc coneguts i els historials disponibles presenten alguns errors. El 1952, en un repertori de persona-

litats de la indústria tèxtil hi trobem: «... *hace más de siglo y medio, en Mura, aldea de la montaña catalana, vino al mundo José Corominas Umbert, hijo de una familia modesta*». El 1971, quan l'empresa M. Corominas S.A. commemorà el 150è aniversari, s'escribí: «*De dicha aldea (Mura), distante como a media jornada de camino de Sabadell, salió hacia nuestra ciudad, cuando en las últimas décadas del siglo XVIII terminaba una época y se abría, en el gran capítulo de la historia, una edad nueva, el matrimonio Corominas-Umbert*». Segons els autors, l'origen pagès de la família era indubtable, ja que «*habían abandonado los aperos de labranza y decidieron bajar al llano, buscando mejores condiciones de vida*».² Les nostres dades no solament fan retrocedir a una generació anterior la dedicació a la indústria drapera, sinó que demostren que el matrimoni Corominas-Umbert no procedia de Mura. El possible origen murenc de la família, que no s'ha de desestimar,³ es remuntaria a generacions anteriors. Nosaltres no n'hem trobat cap rastre des

¹ La veu Corominas a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 8, Barcelona, 1987, segona edició, p. 217; i a MESTRE (1992), p. 303; l'autora de la veu en aquesta darrera obra és Àngels Solà Parera.

² (1952) *Personalidades...*, p. 69. (1971) *M. Coromi-*

nas..., p. 10.

³ Aquesta procedència està ben arrelada a la tradició oral de la família. D'aquesta tradició han sorgit les explicacions anteriors.

de 1749, tot i que evidentment ens basem en dades fragmentàries, ja que no disposem dels llibres sacramentals de l'església de Sant Feliu de Sabadell. Per tant, recerques posteriors poden dilucidar aquest aspecte.

En aquesta nota, la genealogia és un pretext per analitzar sumàriament la relació entre família i empresa a partir d'un cas representatiu del conjunt d'empresaris més importants de la ciutat.

BAPTISTA COROMINAS I MORET: DE PAGÈS A PARAIRE

Baptista Corominas i Moret⁴ fou l'iniciador de l'activitat tèxtil llanera de la família. En esposar-se, el 1749, era encara un jove pagès, però, el 1759, rebé la mestria de paraire.⁵ El 1768, quan participà en la creació d'una companyia de músics,⁶ era definit com a paraire. Molt probablement, el fet d'haver esposat la filla d'un paraire facilità la incorporació de Baptista a la indústria drapera.⁷

El caràcter i la rellevància de l'activitat tèxtil de Baptista Corominas resulten aparentment controvertits. En la recanació de 1771⁸ consta com a *journalero y músico*, el que suggeriria un paraire-operari i no un petit productor independent. Tanmateix, el 1774, en la talla del Gremi de Paraires per tancar els estricadors i per pagar possibles plets,⁹ només nou mestres, sobre un total de setanta, pagaven una contribució més elevada que l'assignada a Baptista i a tres paraires més de la mateixa categoria. A més, altres dades confirmen la rellevància atribuïda per la talla gremial de 1774. El 1782, concedí al seu fill Josep Corominas Orpí, nascut del seu segon matrimoni amb Paula Orpí, 1.200 lliures catalanes com

a llegítima d'herència, quantitat que pot considerar-se elevada segons els paràmetres sabadellencs de l'època, tot i els terminis de lliurament que s'estipulen en l'escriptura notarial.¹⁰ Finalment, el 1791, Baptista Corominas fou elegit prohom del Gremi de Paraires.¹¹ Tot plegat permet considerar que Baptista es dedicava a la fabricació de draps a petita escala.

El 1771, el patrimoni immoble de Baptista Corominas en el terme municipal de Sabadell es reduïa a una casa.¹² Les terres que pogué tenir fora del terme, fet que desconeixem, probablement no modificarien la catalogació de propietari molt petit.

L'hereu de Baptista Corominas era Joan Corominas Maynou, nascut del primer matrimoni amb Maria Maynou. Quan Joan s'esposà, el 1784, era un bracer. És significatiu que el fill no continués l'activitat tèxtil paterna, tot i que no podem esbrinar-ne les causes. Sens dubte, aquest fet està al darrera de la concòrdia entre pare i fill, escripturada el 1786, segons la qual Joan renunciava a la primogenitura i Baptista li confirmava la donació d'una casa «*al carrer tras de la Iglésia*».¹³ D'aquesta manera, Baptista garantia la continuïtat de l'empresa familiar amb el concurs del nou hereu, Josep Corominas Orpí.

JOSEP COROMINAS ORPÍ, FABRICANT DE DRAP

La donació d'una casa en la concòrdia esmentada ens fa suposar que Baptista havia incrementat el patrimoni immoble en relació al consignat al cadastre de 1771. Poc després de la mort de Baptista, Josep tenia, el 1800, una casa, un hort de 0'125 quarteres i una vinya de 3'5 quarteres al

⁴ En tots els documents apareix esmentat Baptista.

⁵ ROCA GARRIGA (1960), p. 29. Aquesta trajectòria s'inseria en una renovació de la parairia sabadellenca a partir del reclutament de paraires des de l'exterior de la indústria; BENAUL (1992), p. 50-52.

⁶ Vegeu la nota 2 de l'annex.

⁷ Vegeu la nota 1 de l'annex.

⁸ AHS, 1.3.3.2. *Administració municipal. Finances i patrimoni, 1735-1800*, «Catastro y nueva recanación de la villa y término de Sabadell del corregimiento de Mataró de las piezas de tierra que compone executada en diez y nueva

de marzo de mil setecientos setenta y uno de orden del Sr. Intendente por el Geometra de S.M. Mateo Puig».

⁹ Arxiu del Gremi de Fabricants, *Llibre d'actes de la Confraria de Sant Roc*, 2-XII-1774.

¹⁰ Vegeu la nota 3 de l'annex. Una lliura catalana equival a 2'66 pessetes.

¹¹ AGFS, *Llibre d'actes...*, 4-I-1791, p. 167-168.

¹² AHS, 1.3.3.2. *Administració Municipal. Finances i patrimoni, 1735-1800*, «Catastro...»

¹³ Vegeu la nota 7 de l'annex.

terme de Sabadell.¹⁴ A més, el 1798, havia estat elegit regidor de l'Ajuntament.¹⁵ El testament,¹⁶ on Josep es defineix com a fabricant de drap, i altres documents de 1811 assenyalen la importància creixent de l'empresa i l'increment dels recursos patrimonials. Josep Corominas fou un dels fabricants sabadellencs afectats per la fallida de la casa de comerç gaditana Somera Hermanos, a la qual havia venut vint-i-tres peces de draps fins i vint-i-sisens.¹⁷ L'hereu, Joan Baptista Corominas Borrell, obtingué, el 1808, la mestria de fabricant de drap¹⁸ i, el 1811, pogué lliurar-se del servei militar en atorgar la respectable xifra de 600 duros per a la confecció de trenta uniformes militars complets.¹⁹ El 1815, l'empresa ja funcionava amb la denominació de Josep Corominas i fill,²⁰ de manera que l'associació de l'hereu al negoci patern era del tot explícita.

Els padrons de veïns de 1824 i de 1826 mostren que la nova família de l'hereu, el qual havia esposat Francesca Sanfeliu, compartia la casa del carrer de Sant Joan amb el pare Josep Corominas i la seva segona esposa, Marianna Umbert. La integració familiar i econòmica de l'hereu era indetriable. El 1827, l'empresa Josep Corominas i fill fabricà unes 104 peces. Això la situava entre els set fabricants que produïen entre 100 i 149 peces;

només tres empreses superaven les 150 peces.²¹ Sobre un total de seixanta-un fabricants, pare i fill Corominas es situaven entre els deu primers. Els anys 1825 i 1826, Baptista Corominas Borrell fou nomenat prohom del Gremi de Paraires o de Fabricants.²² En una valoració per a la confecció del cadastre, la casa on habitaven els Corominas, «*destinada a fàbrica de paños*», era considerada de segona classe i valorada en 600 lliures.²³ El 1829, Josep Corominas contribuïa en el cadastre reial per 3 quarteres de vinya, 0'125 d'horta i per «*sus casas unidas en fàbrica*», de manera que el patrimoni immoble s'havia alterat poc respecte a 1800.²⁴

LA REEIXIDA D'UNA BRANCA FADRISTERNA: JOSEP COROMINAS UMBERT I JOAN BAPTISTA COROMINAS PLA

La línia empresarial que portà a la creació de Corominas, Salas i Companyia, el 1859, fins arribar, el 1942, a la constitució de M. Corominas S.A., s'inicià amb una branca fadristerna, la de Josep Corominas i Umbert. A l'arbre genealògic de l'annex es pot veure que Josep Corominas Orpí, vers 1795, contragué segones noces amb Marianna Umbert. Josep Corominas Umbert fou el primer fill d'aquest matrimoni.

¹⁴ AHS, 1.3.3.2. *Administració municipal. Finances i patrimoni, 1735-1800*, «Apeo de las piezas de tierra y vecindario de la villa i término de Sabadell...», modificacions de 1800. La quartera vella de Sabadell equival a 2.901'63m².

¹⁵ BOSCH I CARDELLACH (1944), p. 274.

¹⁶ Vegeu la nota 8 de l'annex.

¹⁷ AHS, Joan Mimó, *Manual 1811-1813*, V, 28-VI-1811, f. 48-49. Per aquest document sabem que també havia venut nou peces a Antoni Cortès i Coll, comerciant català de Cadis. El 1815, «*la Casa y Fàbrica de Josef Corominas e hijo*» atorgà poder a Josep Isern, patró del Masnou, per cobrar el que acreditaven de Somera Hermanos; *Manual 1814-1816*, V, f. 79-89.

¹⁸ AGFS, *Llibre d'actes...*, 5-X-1808, p. 229.

¹⁹ AHS, Joan Mimó, *Manual 1811-1813*, V, 13-VII-1811, f. 51-52.

²⁰ Vegeu la nota 17. Una vegada més, com havia passat en la generació anterior, l'hereu garantia l'estabilitat bàsica de la unitat domèstica troncal; vegeu BARRERA (1990), p. 357.

²¹ AHS, 11.1-11.5. *Indústria i comerç, 1817-1899*, respostes a l'interrogatori tramès per la Junta de Comerç el 10

de gener de 1828. La producció sabadellenca fou de 3.298 peces de drap i 285 de franel·la. Josep Corominas i fill fabricaren 60 peces de drap negre i 30 de drap blau de segona classe i altres 14 de draps de quarta classe els 77 foren elaborades per Francesc Salvans, un petit fabricant esposat amb Paula Corominas Umbert. En les primeres hi esmerçaren 90 saques de llana d'Extremadura i en aquestes darreres, 16 saques de la Ribera.

²² AGS, *Llibre d'actes...*, p. 259.

²³ Estava lluny de les 5.200 lliures en què es valorava la casa-fàbrica de Matices Sala. Tanmateix, totes aquestes valoracions estaven esbiaixades a la baixa; AHS, 1.3.1. *1443-1800*, «Estado de aprecios tributarios para la confección del catastro», sense datar, però a l'entorn de 1820, ja que es fa referència a la fàbrica nova (de 1819) de Pau Turull.

²⁴ L'única alteració seria la desaparició de mitja quartera de terra i potser, segons es desprèn del plural, l'ampliació del nombre de cases; AHS, 1.3.1. *Finques rústiques. Cadastre, 1828-1832*, «Reparto de catastro por menos de todas las fincas, personales y demás bienes y tierras que poseen los individuos de la villa y Término de Sabadell, y sus terratenientes... 1829».

L'història de l'empresa situa la fundació el 1820,²⁵ però en la resposta a l'interrogatori de 1827, no trobem Josep Corominas Umbert entre els fabricants sabadellencs. En canvi, hi consta un cosí, Rafael Corominas, amb una producció de trenta peces.²⁶ Tot i que en el padró de veïns de 1824, Josep Corominas Umbert és definit com a fabricant, no s'ha de descartar que treballés a la fàbrica del pare i del germanastre. El 1818, Josep Corominas havia obtingut la mestria de paraire.²⁷ De fet, hi ha referències posteriors als seus inicis com a operari, però cap no especifica la fàbrica. Josep s'esposà amb Manuela Pla probablement vers 1822, però el fet que s'independitzés de la família no implica que ho fes també de l'empresa. D'altra banda, la part de llegítima que li fou assignada era realment modesta: 100 lliures.²⁸ La participació en la prohomenia del Gremi de Paraires, els anys 1825 i 1826, tampoc no és una prova contundent de la independència empresarial.²⁹ Segons els cadastres de 1824 a 1829, Josep no era propietari de cap bé immoble dins el terme de Sabadell, fet que remarca aquests inicis modestos.³⁰ A més, el cadastre personal el situava també en els rengles més modestos.³¹ Tanmateix, Josep havia heretat part de la vena artística de l'avi Baptista Corominas Moret, ja que fou actor en el teatre local d'afeccionats durant l'adolescència.³²

²⁵ Aquesta data figura a l'article «Corominas, Salas y Cia», *Diario de Sabadell*, 75 (30-III-1884).

²⁶ Vegeu la nota 21. Rafael, com es pot veure a l'arbre genealògic provenia de la branca Corominas-Maynou. Els anys 1825 i 1826 Rafael fou prohòmic tercer del Gremi de Paraires; AGFS, *Llibre d'actes...*, p. 259. El 1829, Rafael pagà 110 rals i 12 ardis de cadastre per 3 quarteres de vinya, una casa, tres mules i dos personals, un major i l'altre menor; AHS, 1.3.1. *Finques rústiques. Cadastre, 1828-1832*.

²⁷ AGFS, *Llibre d'actes...*, 16-IV-1818, p. 240.

²⁸ Vegeu la nota 10 de l'annex. Vegeu l'història de mèrits de Josep Corominas Umbert amb motiu de la dedicatòria d'un carrer després de la seva mort; reproduït a (1970) *M. Corominas...* AHS, Joan Mimó, *Manual 1811-1813*, V, 8-II-1811, f. 18-20.

²⁹ AGFS, *Llibre d'actes*, p. 259.

³⁰ AHS, 1.3.1. *Finques rústiques. Cadastre, 1802-1828 i 1828-1832*.

³¹ AHS, 1.3.1. *Finques rústiques. Cadastre, 1802-1828 i 1828-1832*.

De 1824 a 1832 pagà dues lliures i deu sous, mentre que la major part de fabricants pagaven quatre lliures i deu sous.

Jospe Corominas Umbert figura al repartiment de la contribució industrial i de comerç de 1835, el més antic que es conserva, amb domicili al carrer de Gràcia.³³ De 1837 a 1844, el domicili contributiu era al carrer de Barcelona, és a dir, a la Rambla. Tot i que des de feia pocs anys posseïa les cases del carrer de Sant Feliu, el domicili contributiu no figura en aquesta adreça fins el 1848. En els anys de la cruïlla entre les dècades de 1830 i de 1840, la fabriqueta de Josep Corominas Umbert contribuïa per uns tres telers.³⁴ En aquells mateixos anys, l'empresa del germanastre, Joan B. Corominas Borrell, només comptava amb dos telers i, per tant, tot indica que havia retrocedit posicions en relació al lloc destacat de 1827.³⁵ La inversió de posicions no féu sinó accentuar-se en els anys següents, com es pot veure al gràfic 1. El 1858, mentre Josep Corominas i fill ocupava trenta tres obrers als telers, els descendents de J.B. Corominas Borrell, Josep Corominas i germà, només n'ocupaven quatre.³⁶

La bona marxa de l'activitat fabril es reflectí també en l'adquisició de béns immobles. El 1836, Josep Corominas Umbert comprà unes cases al carrer de Sant Feliu amb pati i cobert per al tint per 2.100 lliures.³⁷ L'expansió de l'empresa de Josep Corominas Umbert es produí a partir

La primera quantitat, també la pagava el germà Esteve Corominas Umbert, que treballava de teixidor; AHS, 8.1. *Demografia*, Padró de veïns de 1824, carrer de Sant Joan, 9, f. 36.

³² En l'adolescència es dedicà al teatre local. Vegeu l'història de Josep Corominas Umbert reproduït a (1971) *M. Corominas...*

³³ El domicili contributiu era al carrer del Pedregar, el 1824; el 1825, ja era al carrer de Gràcia, on romangué fins el 1832, amb una breu excepció, el 1829, en què consta domiciliat al carrer de Sant Feliu; AHS, 1.3.1. *Finques Rústiques. Cadastre, 1802-1828 i 1828-1832*.

³⁴ El 1837 Josep Corominas Umbert contribuïa amb 36 rals, lluny dels 280 de Pau Turull o dels 260 d'Antoni Casanovas.

³⁵ AHS. *Contribució Industrial i de Comerç. Matricula o repartiment, 1835-1857*.

³⁶ 21 obrers, 8 obreres i 4 nenes; AHS, 11.1 *Indústria, 1802-1858*, cens obrer de 1858.

³⁷ AHS, Francesc Viladot, *Manual 1839*, f. 167. Les comprà a Joan Altalló Mitjans, fuster i fabricant d'indianes. Entre 1853 i 1858, Josep Corominas adquirí altres peces de terra a l'Horta Novella i al carrer de Migdia; AHS, Camil

FOTOGRAFIA 1. *Josep Corominas Umbert (1797-1874).*

de 1853. Des d'aquesta data l'empresa apareix als documents fiscals amb la denominació de Josep Corominas i fill. L'hereu, Joan Baptista Corominas Pla, tot just entrat a la trentena, s'associà a l'empresa paterna, on segons la tradició familiar havia fet l'aprenentatge en els anys anteriors.³⁸

Mimó, *Manual 1853*, f. 401-404 i *Manual 1858*, f. 235-236 i 353-354.

³⁸ No s'ha d'oblidar que aquestes dades tenen també una base oral. «*Instruyó a su hijo Juan Bautista Corominas*

Joan Baptista Corominas Pla esposà, el 1845, Maria Casanovas Ferran, filla d'Antoni Casanovas Bosch, llavors el fabricant més important de Sabadell, però d'origens molt similars als de Corominas. Amb aquest matrimoni, Casanovas no emparentava amb una fortuna rellevant, però en

Pla, en los secretos de la fabricación y supo inculcarle los principios merced a los cuáles el mismo había triunfado»; (1952) Personalidades..., p. 69.

autoritzar-lo hi havien de pesar les qualitats del gendre.³⁹ Tot sembla indicar que Joan B. Corominas Pla no fou un simple soci secundari i que disposava de recursos propis, acumulats probablement amb el treball a la fàbrica paterna. De 1853 a 1858, l'empresa multiplicà per 3'6 el nombre de telers i estava madura per a un salt decisiu.

L'ESTRATÈGIA INVERSORA: ASSOCIACIÓ DE CAPITALS I RECURS AL CRÈDIT

Fins al 1858, l'empresa Josep Corominas i fill només comptava amb utillatge manual de tissatge. Això volia dir que els processos mecànics de carda, filatura i acabats s'encarregaven a altres industrials.⁴⁰ L'empresa decidí d'invertir en l'adquisició d'aquesta maquinària i en la construcció d'un vapor. Tot plegat suposava una inversió molt important en capital fix, que podia superar els recursos familiars o absorbir-los excessivament. Fou per això que els Corominas decidiren recórrer a estratègies inversores molt corrents en la indústria llanera, però ho feren amb una cautela remarcable.

El 1855, Josep Corominas Umbert, el fabricant Joaquim Casanovas Sallarès, el bataner Andreu Fortuny Ribas i el paraire Jaume Segura Alzamora adquiriren conjuntament el molí d'en Moratonas.⁴¹ El 1856, Joaquim Casanovas vengué

la seva part a l'aprestador Agustí Brujas Servat i al fabricant Salvador Salas Carol, gendre de Josep Corominas. Tot plegat suposà una primera inversió de 12.154 lliures (unes 32.330 pessetes).⁴²

L'estratègia inversora de Josep i Joan B. Corominas s'articulà de la següent manera. En primer lloc, reforçaren l'empresa de fabricació de teixits, amb la incorporació del gendre i cunyat respectiu, Salvador Salas, i del fill petit Zenó Corominas.⁴³ Des de 1859, constituïren societat privada amb el nom de Corominas, Salas i Companyia, fet que significà un augment del nombre de telers: set aportats per Salas i dos de nous. En segon lloc, el 1859, es constituïren dues societats amb el nom de Brujas, Segura i Companyia. Una, per comprar el molí i els terrenys del vapor, per edificar-lo i per arrendar-lo. L'altra, per tal d'endegar una empresa de filatura i acabats per a tercers, de la qual, cal suposar-ho, Corominas, Salas i Companyia n'havia d'ésser un client principal. Els socis eren Josep Corominas, Salvador Salas, Andreu Fortuny, Agustí Brujas⁴⁴ i Jaume Segura. La inversió total pot estimar-se en 800.000 rals. Joan B. Corominas no s'integrà en cap d'aquestes dues societats. Hom podia pensar que la representació familiar ja estava assumida pel pare, però com veurem tot responia a una estratègia de diversificació de riscos.⁴⁵

³⁹ El dot de Maria Casanovas fou de 2.000 lliures i dues calaixeres valorades en 500 lliures; el creix fet per Josep Corominas fou de 1.000 lliures; AHS, Francesc Viladot, *Manual 1845*, f. 81-86. Anys després, Joaquim Casanovas Ferran, el germà de l'esposa, expressava amb claredat les opinions predominants sobre el matrimoni burgès: *Todo hombre de nuestra clase media al elegir esposa, debe contar de antemano con medios propios para el sostenimiento de sus nuevas obligaciones, en la posición social en la que se ha criado y educado la elegida para esposa. Esto es rudimentario entre personas civilizadas, dignas y bien nacidas*; (1891) *Historia-denuncia...*, p. 11.

⁴⁰ O eventualment a empreses participades com ho demostra el fet que, el 1838, Josep Corominas Umbert i Josep Giralt prenguessin en sots-arrendament a Antoni Casanovas dues quadres i la meitat de l'aigua del saltant de baix del molí d'en Font per col·locar-hi tres perxes i una o més tondoses i un tros de terra pels estricadors; AHS, Francesc Viladot, *Manual 1836 V*, f. 55-56.

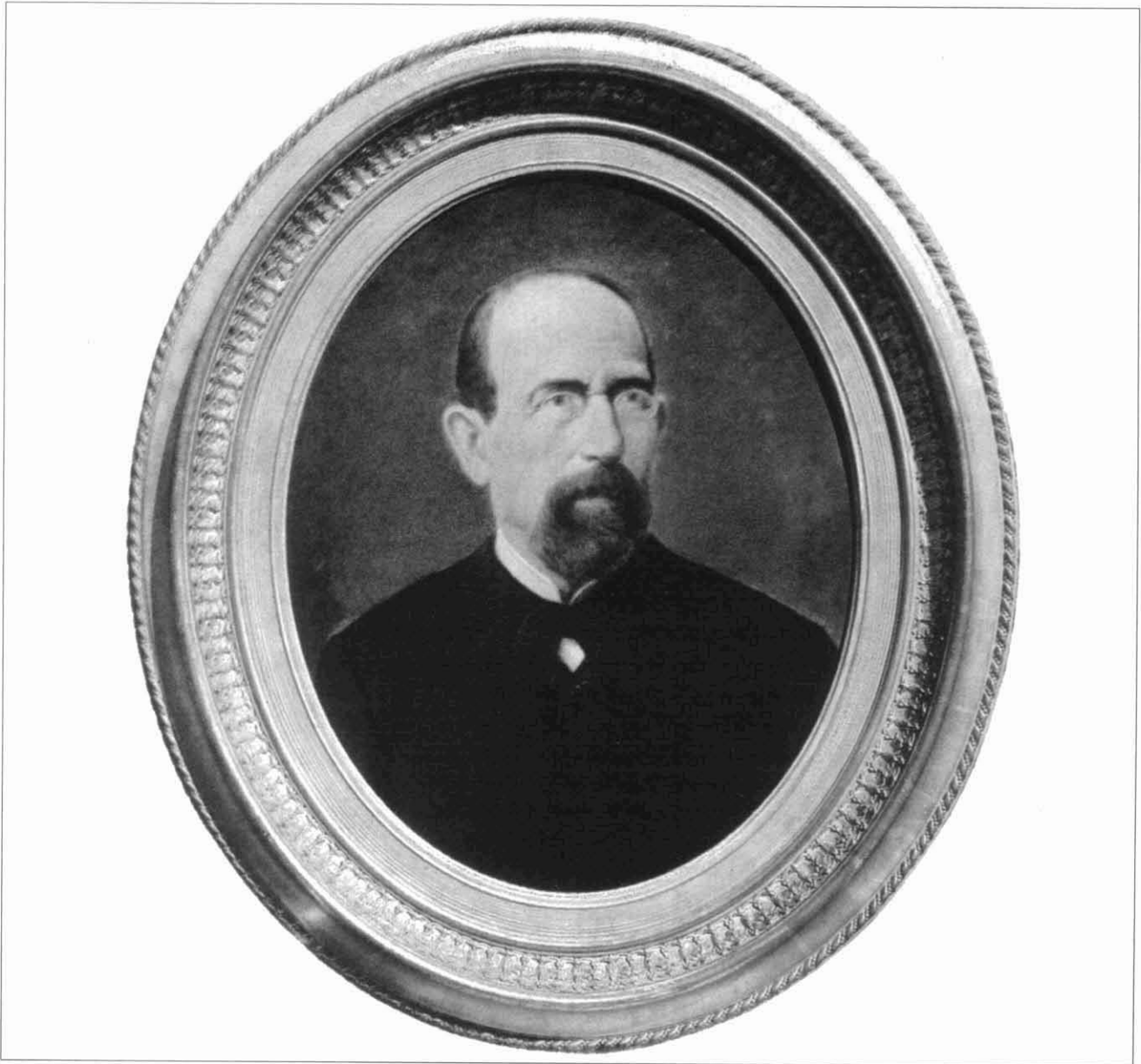
⁴¹ Es tractava d'un petit molí construït vers 1835-1837 per Francesc Moratonas; AHS, Francesc Viladot, *Manual 1835*, V, f. 156-157; *Manual 1837*, V, f. 33-34 i *Manual 1840*, V, f. 82; *Manual 1855*, II, f. 656-661.

⁴² AHS, Francesc Viladot, *Manual 1856*, II, f. 654-657. El 1857 i 1858 la companyia adquirí terrenys adjacents al molí; *Manual 1857*, f. 481-484 i *Manual 1858*, I, f. 120-123.

⁴³ A Zenó, el trobarem anys després com a viatjant de l'empresa: «*Los viajantes que yo sé hayan venido fueron el Zenón Corominas, o de Cal Sech...*», carta datada a Màlaga del prevere Gabriel Ballvé a Josep Masllovet, 14-III-1871; AHS, 06.03.05. Fons Josep Masllovet Sanmiquel, *Correspondència Gabriel Ballvé-Josep Masllovet*.

⁴⁴ Agustí Brujas i Servat era aprestador, però el 1858 havia establert un magatzem de teixits, destinat a donar sortida a la producció dels petits fabricants. Aquests es comprometien a no vendre a les botigues sense el coneixement de Brujas i li pagaven un dos per cent per despeses i un altre dos per cent per comissió; Col·lecció Esteve Renom Pulit, *Fons de Rafael Padrós*, contracte amb Agustí Brujas, 11-X-1858.

⁴⁵ La societat per a la construcció i l'arrendament del vapor es constituí amb 606.655 rals, repartits a parts iguals entre els inversors. La societat de filatura i acabats es constituí amb 193.345 rals, també repartits a parts iguals. En conjunt, 800.000 rals. AHS, Francesc Viladot, *Manual 1859*, II, f. 1218-1242 i 1262-1268.

FOTOGRAFIA 2. Joan B. Corominas Pla (1823-1887).

Els socis de les dues societats homònimes recorregueren al crèdit hipotecari per tal de finançar la major part de la inversió. Entre 1857 i 1859, obtingueren 489.155 rals en préstecs mitjançant la fórmula del deutor: 319.155 a vuit anys, 140.000 a cinc anys i 30.000 a dos anys i mig; sempre al 6 per cent d'interès anual. El fet

més significatiu fou que 379.155 rals (més de tres quarts del total) s'obtingueren en l'àmbit familiar dels Corominas: Josep Salas Carol, hisendat de Polinyà i germà de Salvador, prestà 60.000 rals i n'avalà 80.000 més, mentre que Joan B. Corominas Pla, fet que demostra la disponibilitat de recursos propis importants, els prestà 319.155 rals.⁴⁶

⁴⁶ AHS, Francesc Viladot, *Manual 1857*, I, f. 370-375 i *Manual 1859*, II, f. 1268-1270 i 1272-1275.

Així es finançà la construcció del vapor de cal Sec, àlies de Josep Corominas Umbert, i l'adquisició de maquinària de filatura i d'acabat. Agustí Brujas i Servat era el gerent d'ambdues societats, mentre que els socis Jaume Segura i Andreu Fortuny eren els directors de les seccions de filatura i d'acabats de l'empresa dedicada a aquestes operacions, per la qual percebien un salari setmanal de cent rals.

CRISI DE BRUJAS, SEGURA I COMPANYIA I CONSOLIDACIÓ DE COROMINAS, SALAS I COMPANYIA

La bona marxa de Corominas, Salas i Companyia es reflectí en el segon matrimoni de Joan B. Corominas, després d'enviudar de Maria Casanovas, de la qual havia tingut una filla, Rosa. El 1861, esposà Feliciana Ferret, una jove i molt rica vídua, filla d'Antoni Ferret i Batlle, ric hisendat sitgetà.⁴⁷ El dot aportat per Feliciana Ferret era més que respectable i remarcava l'estatus social aconseguit per Joan B. Corominas.⁴⁸

El 27 de febrer de 1864 era escripturada públicament la societat Corominas, Salas i Companyia. Els socis eren Josep Corominas Umbert, els fills Joan Baptista i Zenó Corominas Pla i el gendre Salvador Salas Carol. L'anterior societat pri-

⁴⁷ Feliciana Ferret s'havia casat en primeres noces amb Francesc Coll i Bergadà, comerciant de Sitges, de qui tingué un fill, Manuel Coll Ferret; segons els capítols matrimonials, Feliciana fou dotada amb 10.000 lliures i Francesc Coll hi aportà un creix de 4.000; Manuel Torrens Papiol, notari de Sitges, 3-III-1856. El 1861, Feliciana Ferret estava incerta, ja que tenia dos pretendents i escrivia a la seva mare «*que todos dos me gustan*»; tanmateix, ja semblava inclinada a favor de Joan B. Corominas, del qui deia: «*no piensan (sic) que el fabricante sea un pelón que es rico y más buen mozo y más alto que Viñals*»; Arxiu Històric Municipal de Sitges, XVI. 18. Fons Ferret, carta datada a Arenys, 3-IX-1861. Dec tota aquesta informació a Xavier Miret, arxiver de Sitges. Feliciana havia nascut vers 1841, ja que el 1871 tenia trenta anys; s'hauria esposat per primera vegada als quinze o setze anys, ja que en aquest mateix any el fill, Manuel Coll, tenia catorze anys; AHS, 8.1. *Demografia, 1871-1872*, Padró de veïns de 1871, carrer de Sant Feliu.

⁴⁸ A més del dot i el creix del seu primer matrimoni -10.000 i 4.000 lliures respectivament- Feliciana aportà «*dos cómodas y armario de chicananda, otro armario de caoba y vasija de cristal de América, tres brasaletes (sic), dos de diamantes*

vada del mateix nom funcionava des de l'1 de novembre de 1859. L'objectiu era la fabricació de teixits de llana i la gerència corresponia a Joan B. Corominas. El capital era de 800.000 rals, repartit en quatre parts iguals. Els socis que no haguessin desemborsat els 200.000 rals no podrien retirar els guanys fins que aquesta quantitat fos coberta. Aquesta devia ésser la situació de Salvador Salas i de Zenó Corominas, ja que una clàusula estipulava que Josep i Joan B. Corominas percebrien un interès anyal del sis per cent per tot el capital que superés la part que els pertocava aportar segons l'escriptura fundacional.⁴⁹

Uns mesos després, les societats homònimes Brujas, Segura i Companyia es dissolgueren. De fet, arrossegaven un deute de 489.155 rals en crèdits hipotecaris i de 2.887 rals en censals i pensions de censals. L'endemà de la dissolució procedien a vendre tot el capital fix al creditor principal, Joan B. Corominas Pla, a qui les societats devien 429.155 rals, pel preu de tots els deutes. Joan B. Corominas es retingué la suma que creditava i destinà els 62.887 rals restants per pagar els altres creditors.⁵⁰

La crisi de les societats esmentades confirmà la cautela de Josep i Joan B. Corominas en aquest afer. L'arrendament del vapor i la indústria conjunta de filatura i acabats havien produït uns rendi-

tes y uno de oro también con piedras, un alfiler de pecho con diamantes y de grande valor, unas agujas para la cabeza de diamantes; un reloj bueno de oro con cadencia de lo mismo; unos pendientes de diamantes de grande valor; un collar de diamantes de igual grandor; una cajita que contiene un juego de cucharas y cucharitas de plata para café; un cucharón de plata; un piano y todas las ropas y efectos... «El creix de Joan B. Corominas fou de 6.000 lliures, assegurades amb la hipoteca d'un solar. Els capítols es feren segons el costum del camp de Tarragona, de manera que Feliciana Ferret s'associava als guanys de la família des de la celebració del matrimoni. AHS, Antonio de Paz, *Manual 1861*, 23-X-1861. En aquest cas l'interès domèstic del matrimoni era menys l'aportació dotal de la dona que l'entrada d'una mestressa jove per tal de perpetuar la família; BARRERA (1990), p. 149.

⁴⁹ AHS, Francesc Viladot, *Manual 1864*, I, f. 189-192.

⁵⁰ *Ibid*, escriptures 219, 222 i 224. Aparentment, la compra de Joan B. Corominas sembla molt avantatjosa, ja que comprà per 492.042 rals una fàbrica de vapor que cinc anys abans s'havia valorat en 606.655 pessetes i la maquinària de filatura i d'acabats.

IL·LUSTRACIÓ 1. Primera edificació del vapor d'en Sec segons una marca de fàbrica.

ments insuficients per a l'amortització del deute, però els guanys obtinguts amb la fabricació de teixits reforçaven Corominas, Salas i Companyia i permetien a J.B. Corominas fer-se càrrec del conjunt de la inversió en capital fix. Mentre les pèrdues del capital patern eren assumides per Joan B. Corominas i el gendre, Salvador Salas, era inclòs a l'empresa familiar, els més malparats d'aquesta experiència foren el bataner Andreu Fortuny i el filador Jaume Segura, ja que l'altre soci, Agustí Brujas, tenia prou iniciativa i recursos per sortir-se'n. Per tal que poguessin rescabalar-se, Joan B.

Corominas els cedí gratuïtament maquinària i l'ús del local i de l'energia durant un any i mig.⁵¹

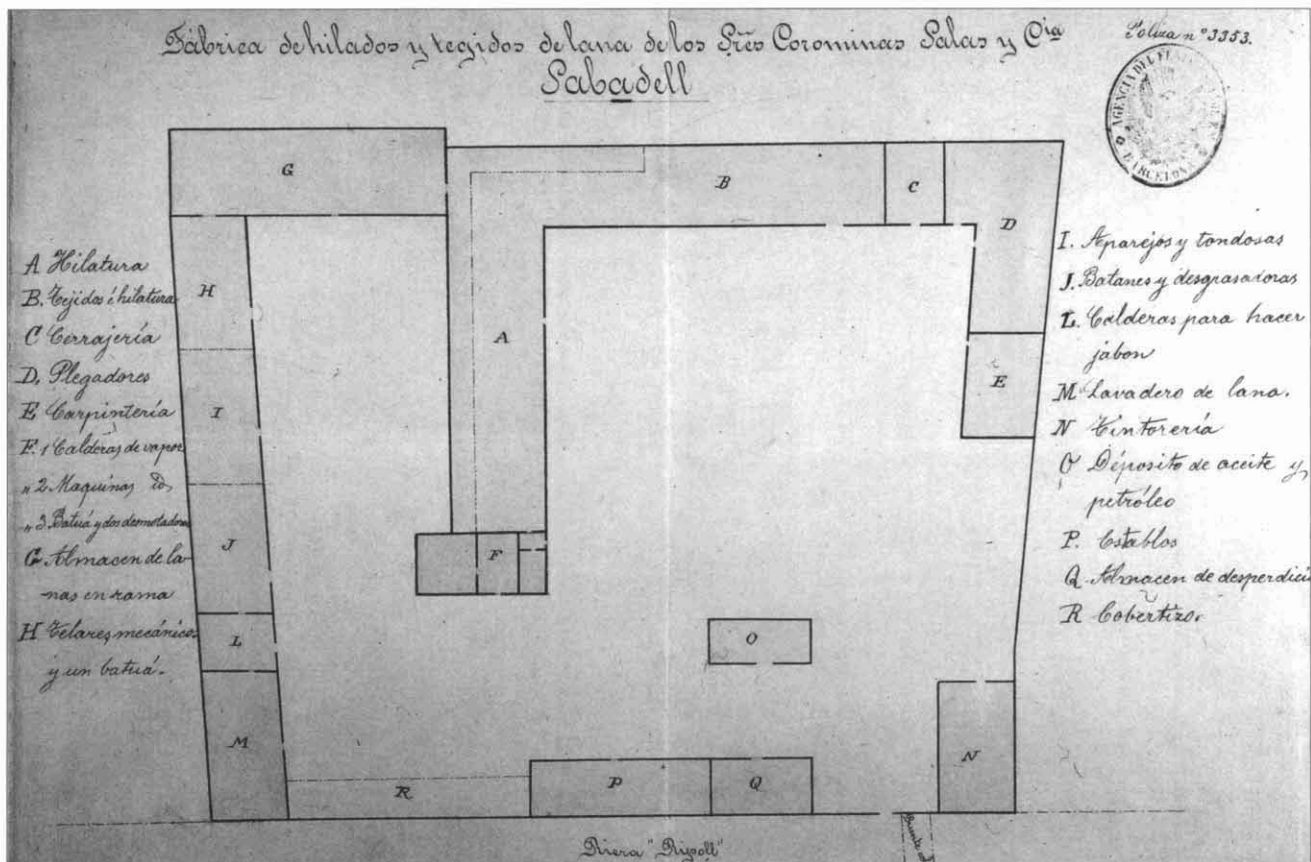
Anys després, la societat inclogué Salvador Codina, director de filatura, i Joan Altayó, director de teixits, com a socis industrials.⁵² La marxa exitosa de la societat es reflectí en el fet que el capital escriturat el 1864 ja s'havia quadruplicat el 1872 i quintuplicat el 1875. Quan morí, el 1874, Josep Corominas, la part de Josep Corominas i fill en l'empresa equivalia al seixanta-un per cent del capital total.⁵³

⁵¹ *Ibid.*, escriptura 225.

⁵² La nova societat s'escripturà el 1879; AHS, Joaquim de Marimon, *Manual 1879*, f. 1639-1647. Tanmateix, en els balanços i en el Major, Salvador Codina i Joan Altayó apareixen com a socis des de 1872; AHS, Arxiu Corominas,

Balanços, 1872-1895 i Major núm. 1, f. 207 i 258.

⁵³ El desembre de 1874, el capital de l'empresa era de 3.801.734 rals i la part de Josep Corominas i fill de 2.324.160; AHS, Arxiu Corominas, *Balanços 1872-1895*.

IL·LUSTRACIÓ 2. Plànol del vapor d'en Sec vers la fi del segle XIX.

Des de feia anys, segurament perquè tenia una capacitat superior al pare, Joan B. Corominas era l'home fort de l'empresa. Era ell qui participà en la fundació de l'Institut Industrial amb els grans fabricants de la generació del seu pare: Pere Turull Sallent, Antoni Casanovas Bosch i Joan Sallarès Marra.⁵⁴ Tot i que Josep Corominas Umbert mantingué la seva part a l'empresa, Joan B. Corominas n'era el veritable dirigent, no solament perquè n'ocupava la gerència sinó perquè disposava d'un capital propi molt superior al del pare.⁵⁵ En els

darrers anys de la seva vida, Josep Corominas Umbert habitava amb la seva esposa i una criada en una de les seves cases al carrer de Migdia, mentre la família de Joan B. Corominas residia a la casa del carrer de Sant Feliu.⁵⁶ El 1874, quan morí, Josep Corominas disposava d'un patrimoni immoble valorat en 87.196 pessetes, quan el 1829 era inexistent.⁵⁷ A tot això cal afegir-hi el capital conjunt de Josep i Joan Baptista a Corominas, Salas i Companyia que pujava a 581.040 pessetes. En els anys que transcorregueren fins a la mort, el 1887,

⁵⁴ J.B. Corominas fou membre de la primera junta directiva i soci de la primera classe; AGFS, *Libro de actas del Instituto Industrial*, 29-III-1863 i 11-VII-1863.

⁵⁵ Una nota biogràfica confirma l'allunyament del pare de les tasques empresarials: «... mientras don José ya anciano y casi apartado de las actividades industriales consagraba sus horas al socorro de los necesitados, su hijo Juan Bautista, mejor informado de las nuevas exigencias de la industria, conocedor del proceso biológico de su rápido crecimiento, ducho en los pro-

blemas del maquinismo que venia a revolucionar los primitivos elementos de fabricación, y con un perfecto dominio de la técnica y una capacidad directiva de gran estilo, había logrado situar la empresa la altura de las más acreditadas»; (1952) *Personalidades...*, p. 71.

⁵⁶ AHS, 8.1. *Demografia, 1871-1872*, Padró de veïns de 1871.

⁵⁷ AHS, Joaquim de Marimon, *Protocolo de 1874*, II, escriptura 323.

Joan Baptista reduí la part de capital a l'empresa a 567.599 pessetes, però afegí immobles al patrimoni familiar per valor de 589.142 pessetes i valors per 19.375 pessetes.⁵⁸

CONSIDERACIONS FINALS: SISTEMA HEREDITARI I EMPRESA

SISTEMA HEREDITARI I DISPONIBILITAT DEL PATRIMONI⁵⁹

Si bé s'ha considerat que l'herència indivisible va afavorir l'oferta de mà d'obra amb dedicació plena a la indústria,⁶⁰ en canvi, s'ha prestat menys atenció a la relació entre el sistema hereditari i la configuració de l'empresariat industrial.⁶¹ En aquest sentit, el cas de la Catalunya del vuit-cents, amb un sistema hereditari que contrastava tant amb el dret tradicional castellà com amb el nou dret revolucionari francès, resulta particularment interessant.

Una de les escasses reflexions, realitzada a partir d'una recerca centrada a Sabadell, conclou que l'evolució de les pràctiques successòries és un element més que confirma «*la hibridación entre sociedad tradicional y sociedad industrial*» i que els canvis exigits per la industrialització i la modernització «*permanecen a menudo en el envoltorio de la tradición*».⁶² De manera més concreta, Ranzato considera que la indivisibilitat de l'herència «*equivale en la sustancia a una forma de mayorazgo*», tot i que seguidament en reconeix la funcionalitat econòmica, ja que «*las cláusulas de mayorazgo favorecieron de hecho, igual que sucede con las haciendas agrícolas, la formación de sólidas empresas de base familiar*». Però tot i això, conclou que «*los vínculos de naturaleza fideicomisaria a que estaba sujeto el patrimonio impedían esa movilidad, convertibilidad y rápida utilización de los capitales que son un presupuesto elemental de la industria moderna*».⁶³

⁵⁸ Entre els nous edificis de Joan Baptista hi havia el vapor Armengol –213.730 pessetes–, la meitat del vapor Codina –57.027 pessetes– i una quadra per telers i tints al vapor del Sec –25.000 pessetes–. Els valors eren del Cercle Sabadellès i del Banc de Sabadell; AHS, Ignasi Ruiz Alabau, *Manual 1894*, f. 413-425.

⁵⁹ Tot i que la responsabilitat d'aquestes pàgines és exclusivament meua, he d'agrair els comentaris amb què han respost als meus dubtes Josep M. Pons i Guri i Lluís Puig i

Aquesta anàlisi identifica abusivament el sistema d'herència indivisible català i el *mayorazgo* i, per tant, ha d'ésser matisada. És innegable que l'hereu, si bé podia ésser instituit lliurement i podia disposar dels béns sense traves, sovint era instituit amb certes restriccions tant en els capítols matrimonials com en el testament. Les restriccions fonamentals eren el pacte reversional (els béns retornaven al pare o heretant si l'hereu moria sense fills o sense fills en edat de testar) i l'anomenat fideïcomís familiar català (l'hereu era substituït pels germans segons ordre de primogenitura i de masculinitat si moria en les condicions abans esmentades).

Fins a quin punt aquestes restriccions limitaven la disposició del patrimoni? L'heretament, pel qual el pare feia el fill hereu universal en els capítols matrimonials, constitueix una donació pura *inter vivos* i no *causa mortis*, tot i que no esdevenia efectiu fins a la mort del pare.⁶⁴ En el cas de l'heretament cumulatiu, l'hereu adquiria de present els béns de l'heretant i aquest només podia disposar dels béns que s'havia reservat. Tanmateix, la trasllació de la propietat a mans de l'hereu no es produïa fins a la mort de l'heretant.⁶⁵ En la majoria dels casos, el pare –l'heretant– es reservava l'usdefruit dels béns, la facultat de dotar els altres fills i una quantitat fixa. A vegades també trobem una clàusula de reserva de la facultat de vendre, empenyorar i obligar els béns donats a l'hereu. Llavors, la situació s'acostava a l'heretament simple. L'heretament simple només comporta la institució d'hereu, mentre que els béns romanen en mans de l'heretant, el qual en pot disposar només a títol oneros.⁶⁶ Per tant, com més extenses eren les reserves a favor de l'heretant o si l'heretament era simple, la disposició del patrimoni per part de l'heretant no pot equiparar-se amb els límits del *mayorazgo*. En cas de mala administració de l'usde-

Ferriol.

⁶⁰ HABAKKUK (1955), p. 10-11.

⁶¹ Remarquem les anàlisis, des de la perspectiva més àmplia de la família, de FERRER (1991) i (en premsa).

⁶² RANZATO (1987), p. 201.

⁶³ *Ibid.*, p. 197.

⁶⁴ MASPONS I ANGLASELL (1956), p. 26.

⁶⁵ PELLA Y FORGAS (1943), III, p. 49-50.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 63-65.

fruit, l'heretant podia ésser provat d'aquesta reserva.⁶⁷

L'heretament cumulatiu solia comportar el pacte reversional i, per tant, si l'hereu premoria sense deixar descendència o amb descendència sense edat de testar, l'hereu no podia disposar dels béns o només en termes molt limitats (una quantitat fixada en els capítols matrimonials) i els béns retornaven a l'heretant. En canvi, si premoria amb descendència podia disposar dels béns. Pel que fa a l'hereu fiduciari, gravat amb el fideïcomís familiar, si moria sense descendència o sense descendència en edat de testar tota l'herència passava a l'hereu successiu o fideïcomissari. Tanmateix, l'hereu fiduciari podia realitzar actes dispositius imputables a l'herència en concepte de llegítima, millores o quarta trebellianica. Per tant, fins i tot en aquests casos, l'hereu tenia un marge de disponibilitat molt superior al del *mayorazgo*.

Si tornem a les restriccions més generals, el pacte reversional i la substitució hereditària, atès que no eren imposades per la llei sinó establertes pel causant de la successió, quina funcionalitat tenien? En aquest sentit, si l'objectiu essencial de les capitulacions eren el foment d'un interès econòmic comú entre el pare i l'hereu,⁶⁸ resulta difícil, salvades les altres obligacions hereditàries, que els recursos patrimonials no fossin utilitzats de comú acord en funció dels requeriments de l'empresa, ja fos agrària o industrial. A tall d'exemple, dels quaranta deutors contrets per fabricants llaners sabadellencs entre 1824 i 1836 i registrats a les notaries sabadellenques, tretze, gairebé un terç, ho foren per pare i hereu o mare i hereu.⁶⁹ De fet, si no hagués estat així, les rigideses en la disponibilitat del patrimoni haurien entorpit el desenvolupament industrial i hi hauria hagut una gran conflictivitat, reflectida en els plets judi-

cial a l'entorn d'aquesta qüestió. Ni en l'un ni en l'altre sentit hi ha dades que ho reflecteixin. Finalment, mort el pare, quina era la disponibilitat de l'hereu sobre el patrimoni? El costum més estès era que el testador nomenés la vídua senyora majora i usufructuària del patrimoni familiar, a la vegada que la resta de fills eren instituïts hereus (hereu i substituïts). L'usdefruit de la vídua, condicionat al fet que no tornés a esposar-se, era substancialment alimentari, tot i que aquest abast podia ampliar-se.⁷⁰ I això és el que habitualment succeïa, ja que la vídua era exempta de prestar caució i de retre comptes.⁷¹ Amb l'usdefruit, la vídua tenia garantida la subsistència i, en el cas que els fills fossin menors, contribuïa a tirar endavant la unitat familiar i patrimonial.

S'ha plantejat si aquesta fórmula era apta per al món comercial i industrial, ja que, atesa la velocitat de creixement de capital, l'hereu podria sentir-se desincentivat si els beneficis eren acaparats per la mare i la preeminència d'aquesta sobre el patrimoni podia xocar amb les aspiracions d'aquell.⁷² Tot sembla indicar que l'usdefruit ampli s'orientava als objectius esmentats abans, mentre que no només resultava inconcebible que la vídua desplaçés l'hereu en la gestió dels negocis sinó que era rar, en relacions familiars amistoses, que la vídua gosés interferir la disponibilitat del patrimoni per part de l'hereu. Eren tots dos, la vídua i l'hereu, els qui aixecaven inventari dels béns paternals, ja que els drets dominicals de l'hereu eren sagrats, tot i que l'usdefruit atorgués a la vídua una preeminència dins de la casa i del patrimoni. D'altra banda, tot i garantir un usdefruit ampli, alguns testaments en remarquen el caràcter alimentari: uns precisen la quantitat de la renda de l'usdefruit⁷³ i altres limiten la disposició dels béns per part de la vídua i assenyalen les obligacions de

⁶⁷ *Ibid.*, p. 53.

⁶⁸ DURAN Y BAS (1883), p. 87.

⁶⁹ AHS, buidatge dels protocols notariais.

⁷⁰ MARTÍ I MIRALLES (1985), p. 250-260.

⁷¹ La major part dels testaments dels fabricants sabadellencs inclouen aquesta clàusula d'exempció.

⁷² FERRER (en premsa).

⁷³ El testament d'Antoni Casanovas i Bosch, ric fabri-

cant i primer sogre de Joan B. Corominas, estimava que l'usdefruit havia de rendir a la vídua quaranta rals diaris i que l'excedent anava a mans de l'hereu; AHS, Camil Mimó, *Manual 1867*, I, f. 373. Convé remarcar que els beneficis del fadristerne Francesc Casanovas durant 1857-1859, obtinguts amb una participació de 120.409 pessetes a l'empresa familiar, foren de gairebé 50 pessetes diàries; AHS, F. Viladot, *Manual 1860*, I, f. 417-424.

IL·LUSTRACIÓ 3. *El vapor d'en Sec vers 1890.*

l'hereu en cas que deixin de viure plegats.⁷⁴ Altres testaments que no establien l'usdefruit per a la vídua, assenyalaven les obligacions alimentàries de l'hereu vers la mare.⁷⁵

En el cas de Sabadell no hem detectat que aquesta fórmula ocasionés conflictes entre la mare i l'hereu. La cesió del negoci fabril a l'hereu, mentre

la resta del patrimoni restava en usdefruit de la vídua, només l'hem trobat una vegada.⁷⁶ L'exemple dels Corominas és prou il·lustratiu. El 1864, Josep Corominas Umbert confirmà en testament l'usdefruit «ple e íntegro», sense prestar caució ni donar comptes, que ja havia concedit a la muller en ocasió dels capítols matrimonials de l'hereu Joan Bap-

⁷⁴ «... podent ma muller disposar sobre mos béns de la quantitat de mil lliurars moneda catalana, a més de son dot y creix, y si venia lo cas que mon hereu avall escrit la abandonés separantse de la sua casa y companyia y no li prestés los aliments necessaris per atendre a la sua subsistència, en est cas dono a la mateixa ma muller facultat y permís per vendre y empenjar de mos béns tot lo que necessitarà per alimentarse»; testament de Josep Sallarès i Marra; AHS, F. Viladot, *Manual 1854*, II, f. 890. El testament de Joaquim Casanovas Bosch preveu que la vídua pugui disposar de mil duros sobre els béns del testador i si «manteniéndose viuda de mi viudez no pudiese vivir en casa y compañía de mi heredero bajo escrito deberá este entre-

garle semanalmente por durante los días de su vida cuatro duros por el alquiler de casa y alimentos de la misma y a más por una sola vez su cama arreglada de todo lo necesario y sus cómodas con las ropas correspondientes, cesando en aquel momento el usufruto sobre legado, pero sí que por eso podrá la predicha mi consorte disponer sobre de mis bienes de la sobredicha cantidad de mil duros»; AHS, C. Mimó, *Manual 1858*, f. 154.

⁷⁵ Per exemple, els casos del testament de Josep Corominas i Orpí, el 1811, i de Pere Turull i Sallent, el 1866; AHS, Joan Mimó, *Manual 1811*, f. 18-20, i C. Mimó, *Manual 1866*, I, f. 751.

⁷⁶ En el cas d'Antoni Casanovas, citat a la nota 73. Aquesta tendència és assenyalada per FERRER (en premsa).

tista amb Maria Casanovas, el 1845.⁷⁷ Quan Josep va morir, el 1874, en cap moment la vídua no va interferir la gestió del negoci fabril. D'altra banda, no s'ha d'oblidar que en molts casos, no solament en el dels Corominas, l'hereu disposava de capital propi en el negoci familiar i això reforçava la seva posició.

Mort el pare, o els pares segons l'abast de l'usdefruit,⁷⁸ la disponibilitat estava, però, limitada per les restriccions generals establertes per l'hereu. Per disposar del seus béns en cas de mort, l'hereu havia de tenir fills en edat de testar, el que era molt probable atès que l'edat mínima era de dotze anys en les noies i de catorze en els nois. En cas que no fos així, el patrimoni seguia el camí assenyalat pel pacte reversional o per la substitució hereditària. Mentre era viu, però, l'hereu, gravat per les restriccions esmentades, podia disposar sense traves dels drets que la llei li donava i que afectaven una part significativa del patrimoni: la quarta part del cabal hereditari (quarta trebellianica) i la llegítima. A més, fins a la fi del segle XIX, l'hereu podia establir en emfiteusi els béns fideïcomesos o gravats.⁷⁹ En canvi, sembla dubtós que el dret tradicional permetés a l'hereu fiduciari garantir amb penyora o hipoteca els préstecs per a millorar el patrimoni.⁸⁰ El fideïcomís català, tal com assenyala Borrell i Soler, permetia a l'heretant conservar la propietat segons els seus propòsits, però sense produir-ne l'amortització, i l'abonament de les millores en el patrimoni realitzades per l'hereu fiduciari evitava un dels inconvenients de la prohibició d'alienar.⁸¹ Finalment, amb l'acord dels aspirants al fideïcomís —els germans en la majoria de casos— l'hereu també podia disposar d'aquests béns.⁸² I convé no

oblidar que en el món fabril català, les societats familiars eren una fórmula que, en reunir sovint tots aquests aspirants, afavoria aquest acord. Si l'hereu actuava sense aquest acord i moria sense descendència o sense descendència en edat de testar, els actes realitzats quedaven revocats.

En el primer terç del segle XX s'assenyalava el desús del costum de fer capítols matrimonials entre determinats grups socials i particularment entre els «fills de famílies exclusivament industrials i comerciants», ja que aquests sentien la necessitat «de tenir el capital en forma fàcilment mobilitzable i, per tant, lliure dels lligams que els pactes comportaven».⁸³ Tanmateix, durant la industrialització, els fabricants sabadellencs no deixaren de fer capítols matrimonials i de mantenir l'aplicació del dret tradicional. No sembla que aquesta continuïtat pugui explicar-se pel simple pes de la inèrcia sense considerar la funcionalitat d'aquestes pràctiques en el nou context econòmic. Tot i les restriccions que comportaven, aquestes pràctiques hereditàries no poden equiparar-se al *mayorazgo*.

FAMÍLIA I EMPRESA EN ELS COROMINAS

Les dues branques de la família Corominas que han estat analitzades mostren amb claredat la identificació entre família i empresa i, per tant, entre reproducció familiar i empresarial. La institució d'un nou hereu per part de Baptista Corominas Moret s'encaminà a assegurar el desenvolupament de la nova empresa amb la incorporació d'un fill més capacitat. Posteriorment, aquest, Josep Corominas Orpí, associà, com a mínim des de les capitulacions matrimonials, l'hereu a l'empresa. La branca fadristera de Josep Corominas Umbert,

el fabricant sabadellenc Vicenç Amat i Cardús, gravat en el testament patern de 1824 amb el fideïcomís familiar i amb altres quatre germans menors vius, realitza tres hipoteques per debitori entre 1828 i 1831; AHS, Ramon Mimó, *Manual 1824*, f. 222-223 i *Manual 1828*, f. 261-262; Francesc Viladot, *Manual 1831*, f. 94-95 i *Manual 1832*, f. 167-168.

⁸¹ BORRELL Y SOLER (1944), p. 112-113.

⁸² Les facultats dispositives de l'hereu fiduciari són tractades en la perspectiva del dret civil vigent per PUIG FERRIOL I ROCA TRIAS (1992), II, p. 266-268.

⁸³ MASPONS I ANGLASELL (1935), p. 24 i 60.

⁷⁷ AHS, C. Mimó, *Manual 1864*, f. 271-273.

⁷⁸ El testament del sastre i fabricant Joan Sallarès i Castellet remarca «... hereu meu universal instituesch (finit emperò lo us de fruit a dita ma muller llegat)...»; AHS, F. Viladot, *Manual 1836 V*, f. 41.

⁷⁹ PELLA Y FORGAS (1943), III, pp. 227-229.

⁸⁰ Aquesta probable limitació del dret tradicional ens ha estat assenyalada pel Dr. Lluís Puig i Ferriol. Tanmateix, en aquest cas, als problemes d'exegesi doctrinal s'hi afegeix el desconeixement de la pràctica real. D'ésser certa, aquesta limitació legal hauria frenat notablement l'expansió del crèdit hipotecari detectada en els anys centrals del segle XIX. Un exemple de pràctica real sembla desmentir aquesta limitació:

procedent d'un segon matrimoni, partí, com hem vist, d'una modesta llegítima de cent lliures. Tanmateix, quan l'empresa i el patrimoni familiar assoliren una certa rellevància, el sistema d'herència indivisible garantí que no es fraccionés aquesta primera acumulació. De fet, aquesta era la funcionalitat del dret successori tradicional en les etapes inicials d'acumulació industrial: evitar la dispersió del capital i proveir l'empresa de majors possibilitats de supervivència i de desenvolupament. En el cas de la branca fadristera esmentada, el primogènit assolí un nivell patrimonial superior al del pare abans de rebre l'herència. Gràcies a la indivisibilitat de l'herència, la capacitat patrimonial de l'hereu fou reforçada amb la incorporació del capital patern. I gràcies a aquesta capacitat patrimonial Joan B. Corominas pogué desplegar una notable activitat inversora després de 1874.

Aquest sistema hereditari garantia una estabilitat bàsica i alhora possibilitava una vehiculació més dinàmica dels mecanismes de compensació dels legítimaris. Així, el fadrister que renunciava a la llegítima en el món rural tradicional i romania al mas per tal d'evitar la descapitalització de l'explotació, ho feia amb un sacrifici personal considerable, ja que renunciava a la independència econòmica i assumia el celibat.⁸⁴ En el món industrial els fadristerns podien incorporar la llegítima al negoci familiar com a socis i, gràcies a la flexibilitat del patrimoni industrial i a les majors possibilitats de guanys, aquells sacrificis esdevenien insòlits.⁸⁵ A més, com hem dit, la presència dels fadristerns permetia la presa de decisions sobre el patrimoni i en garantia, en cas de morir l'hereu sense descendència o amb descendència impúber, la continuïtat troncal.⁸⁶

La creació de Corominas, Salas i Companyia integrava pare i hereu, aquest amb cabals propis,

un fadrister, Zenó, i el gendre, Salvador Salas. La llegítima de Zenó i el dot de Francesca Corominas es reintegraven a l'empresa familiar. Aquesta fórmula de societat familiar es pot trobar a diverses empreses sabadellenques del vuit-cents: Antoni Casanovas i Fills, Pujol i Buxeda, Joan Llonch i Germans, Montllor i Fills (després Montllor Germans), Folguera Germans...

D'altra banda, si els fadristerns optaven per independitzar-se a partir de la llegítima, eren moltes les possibilitats de fer-ho sense haver de trencar amb el món local i industrial que els era propi, fet que contrastava també amb el món agrari tradicional.⁸⁷ Josep Corominas Umbert fou un dels molts exemples de fadristerns fabricants que optaren per crear una empresa pròpia. Tot plegat feia que el sistema d'herència indivisible fos plenament funcional en el món industrial i que no se'n qüestionés la conveniència.⁸⁸

La trajectòria empresarial dels Corominas també mostra el paper de l'associació de capitals més enllà de l'àmbit familiar. Com hem vist, d'una banda es pretenia el concurs d'altres capitals per a desenvolupar una expansió inversora basada en la creació de noves empreses amb objectius específics i complementaris de l'empresa familiar. Tot i que aquesta inversió associada comportà, com hem vist, un recurs al crèdit, aquest es limità a un àmbit familiar. D'altra banda, aquestes societats pretenien la incorporació de tècnics en filatura i en acabats com a socis empresarials. En la mesura que l'empresa de filatura i acabats era independent i treballava per a tercers, sembla lògica la pretensió que els tècnics fossin socis amb els mateixos drets i —a la llarga— capitals que els socis fabricants. Però, després del fracàs de Brujas, Segura i Companyia, la filatura i els acabats s'integraren en l'empresa familiar i la fórmula comanditària fou la més

⁸⁴ DURAN Y BAS (1883), p. 251.

⁸⁵ A més, la velocitat amb què podia créixer el capital industrial o comercial determinava el recurs a l'increment de dots o legítimes per tal de compensar els llegats menors obtinguts per fills o filles en èpoques anteriors, quan el capital familiar era menor; FERRER (en premsa).

⁸⁶ Ferrer opina que la participació dels cabalers en el negoci qüestionava el sistema d'herència indivisible, ja que aquesta contribució de la resta de fills a l'empresa desvetllava

temptacions igualitàries; FERRER (en premsa).

⁸⁷ Tot i que Ferrer avança que la integració era més habitual que la separació resulta difícil establir-ho sense una base quantitativa rigorosa; FERRER (en premsa).

⁸⁸ A partir d'una mostra de 65 testaments de Sabadell de 1890-1894, que inclouen fabricants i teixidors, Ranzato troba en 45 la clàusula d'hereu universal; RANZATO (1987), p. 199.

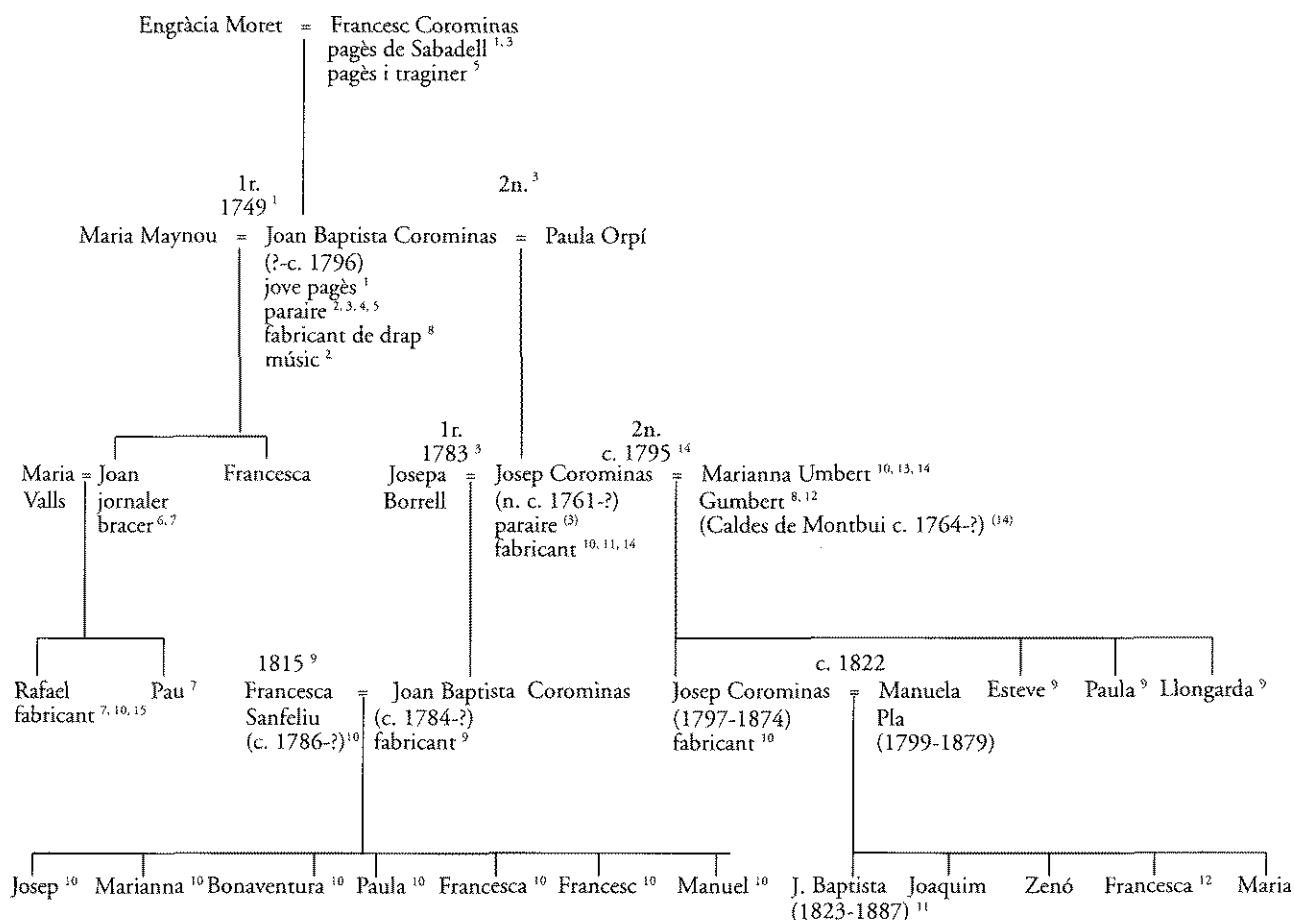
adient per a associar els tècnics a la gestió empresarial. En ésser socis industrials, els tècnics assumien un interès directe en l'empresa, però amb uns supòsits més realistes d'associació i amb una subordinació clara respecte als socis comanditaris.

Finalment, l'exemple dels Corominas, tot i que malauradament ens manquen la major part d'elements d'interpretació, mostra com l'empresa troncal, situada entre les deu primeres de Sabadell el 1827, s'enfonsà cap a mitjan segle XIX, mentre que la nova empresa constituïda per la branca fadristerna experimentà un ascens notable que la situà entre les primeres de la ciutat en el darrer terç del vuit-cents.

BIBLIOGRAFIA

- Andrés BARRERA GONZÁLEZ (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural (lógica de la razón doméstica)*, Madrid, Alianza Editorial.
- Josep M. BENAUL BERENQUER (1992). «Los orígenes de la empresa textil lanera en Sabadell y Terrassa en el siglo XVIII», *Revista de Historia Industrial*, 1, p. 39-62.
- Antoni BOSCH I CARDELLACH (1944). *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell començant en desembre de 1787*, Sabadell, Archivo Histórico del Municipio.
- Antonio M. BORRELL Y SOLER (1944). *Derecho civil vigente en Cataluña*, Barcelona, Bosch.
- Manuel DURAN Y BAS (1883). *Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña escrita con arreglo a lo dispuesto en el artículo 4º del Real decreto de 2 de Febrero de 1880*. Barcelona, Imprenta de la Casa de Caridad.
- Llorenç FERRER I ALÒS (1991). «Familia y grupos sociales en Cataluña en los siglos XVIII y XIX» a F. Chacón Jiménez, J. Hernández Franco y A. Peñafiel Ramón (eds.), *Familia, grupos sociales y mujer en España (s. XV-XIX)*. Murcia. Universidad de Murcia, Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de América.
- Llorenç FERRER I ALÒS (en premsa). «L'ús de la família per la burgesia de la Catalunya central en el segle XIX».
- H.J. HABAKKUK (1955). «Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe», *The Journal of Economic History*, vol. xv, 1, p. 1-12.
- (1891). *Historia-denuncia de la ocultación de un caudal de cien mil duros proximately hecho desaparecer para usurpar unos treintitres mil pertenecientes al niño huérfano Fernando Carlos Casanovas y Casanovas, hijo de Arturo, verificada en Sabadell (Provincia de Barcelona)*, Sevilla, Imprenta de «El Mercantil Sevillano».
- Joan MARTÍ I MIRALLES (1985). *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vidual i d'herència vitalícia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia.
- Francesc MASPONS I ANGLASELL (1935). *La llei de la família catalana*, Barcelona, Barcino.
- Francesc MASPONS I ANGLASELL (1956). *Derecho familiar catalán*, Barcelona, Bosch.
- (1971). *M. Corominas, S.A. 150 años de una empresa*, Sabadell (edició no venal).
- Jesús MESTRE I CAMPÍ (dir.) (1992). *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.
- José PELLA Y FORGAS (1943). *Derecho Civil de Cataluña. Exposición del derecho catalán comparado con el código civil español*, Barcelona, Vela.
- (1952). *Personalidades eminentes de la industria textil española*, Barcelona, Industria Textil Española (Anuario).
- Lluís PUIG I FERRIOL i Encarna ROCA I TRIAS (1992), *Institucions del Dret Civil Català. Dret de Successions. II*, València, Tirant lo Blanch.
- Gabriele RANZATO (1987). *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad*, Barcelona, Península.
- Pere ROCA GARRIGA (1960). *Disputes entre els teixidors i els paraires sabadellencs a finals del segle XVIII (1766-1790)*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach.

ANNEX. *Arbre genealògic de la família Corominas. Segles. XVIII-XIX*

¹ AHS, Bonaventura CAMPANY I COLL, *Capítols matrimonials, testaments, inventaris y eucants, 1747-1754*, f. 39-40, 16-II-1749. Capítols matrimonials entre Baptista Corominas Moret «jove pagès de la pnt. vila», fill de Francesc Corominas «pagès de da. vila» i de Gràcia Moret, i Maria Maynou i Crus, filla de Narcís Maynou «paraire» i Elisabet Crus. El dot de Maria fou de 50 lliures i dues caixes. Francesc Corominas concedí l'heretament universal a Baptista i li avançà 75 lliures. Això permet veure que es tractava de pagesia molt humil.

² AHS, Fèlix GAY, *Manualis anni 1767, 1768 et 1769*, f. 174-175, 7-I-1768. Escritura de la formació d'una companyia de músics entre Joan Baptista Corominas «paraire», Joan Fontanet i Bolló «oller», d'una part, i Josep Fontanet i Amat «oller» i Josep Capdevila Salas «teixidor de llana», d'altra part. Els instruments aportats en la constitució eren un fagot, dos clarins, «instruments necessaris de sonar en la

placa», i un tible de l'església, valorats en 44 lliures. S'establí el repartiment de beneficis a parts iguals i l'assistència alimentària als socis malalts (una terça de moltó cada dia durant un mes, i si la malaltia durava més d'un mes, mitja terça). També es contemplava una multa de 50 lliures per als socis que infringissin els acords.

³ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1781-1782*, f. 240-241, 15-IX-1782. Capítols matrimonials entre Josep Corominas, jove paraire, fill de Baptista Corominas «paraire» i Paula Orpí, i Josepa Borrell, filla de Josep Borrell «paraire» i Teresa Borguñó. Baptista Corominas atorgà a Josep una llegítima de 1.200 lliures, mentre que el dot aportat per Josepa Borrell fou de 110 lliures.

⁴ Joan B. Corominas rebé, el 1759, la mestria de paraire. Vegeu el document publicat per ROCA GARRIGA (1960), p. 29.

⁵ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1795-1796*, V, f. 95-96,

10-VI-1796. Testament de Baptista Corominas, pare de Sabadell, fill de Francesc Corominas, pagès i traginer de dita vila, i d'Engràcia Moret. Nomina hereu universal Josep, fill seu i de Paula Orpí, i si aquest mor, Agnès i Caterina, filles comunes amb Paula Orpí. Si moren tots aquests, institueix hereu Joan Corominas Maynou, fill seu i de la seva primera muller, Maria Maynou. Si aquest mor, institueix hereu Francesca, filla seva i de Maria Maynou. En aquest testament, Baptista atorga 25 lliures a la seva nora Marianna —es tracta de Marianna Umbert— per l'assistència que li ha pres-tat durant la seva malaltia.

⁶ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1783-1784*, f. 46-48, 11-II-1784. Capítols matrimonials entre Joan Corominas Maynou, jornalero, fill de Joan B. Corominas —pare— i Francesca (ha d'ésser Maria, vegeu el document 4) Maynou, i Maria Valls, filla de Tomàs Valls —pare— i de Maria Clusella.

⁷ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1786-1787*, f. 178-179, 1-VI-1786. Concòrdia entre Baptista Corominas, pare, i Joan Corominas, bracer, pare i fill. Baptista confirma la donació d'una casa a Joan i aquest renuncia a tot dret de primogenitura. En el mateix manual hi ha el testament de Joan Corominas, bracer, fill de Baptista Corominas i Maria Maynou, casat amb Maria Valls i amb dos fills, Rafael, l'hereu i Pau; *ibid.* f. 281-282, 12-VIII-1786.

⁸ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1811-1813*, V, f. 18-20, 8-II-1811. Testament de Josep Corominas i Orpí, fabricant de drap, fill de Baptista Corominas —fabricant— i de Paula Orpí. Mana que siguin pagats els seus deutes, que sigui enterrat després de l'ofici i honres fúnebres semidobles i que siguin dites, per a la seva ànima, 40 misses a Sant Feliu i 40 al convent dels caputxins. Atorga 100 lliures respectivament a Josep i Esteve, fills seus i de Marianna Umbert; l'hereu els haurà de mantenir fins que puguin guanyar-se la vida. Atorga 10 lliures respectivament a Paula Salvans i Llongarda Comadran, filles seves i de Marianna Umbert, perquè ja els havia lliurat 100 lliures i robes quan es casaren. A la seva fillastra Gertrudis Gorina li atorga 50 lliures, pagadores al moment del seu matrimoni. L'hereu resta obligat a alimentar Marianna Umbert mentre sigui vídua. Si Marianna marxa de la casa, usdefruitarà 400 lliures mentre sigui vídua. Si es torna a casar, Marianna haurà de retornar les 400 lliures, però Josep li concedeix en aquest cas 200 lliures. L'hereu universal és Baptista Corominas i Borrell, únic fill sobre-vent del seu primer matrimoni amb Josepa Borrell. Si aquest mor, la línia successòria s'estableix en aquest ordre: Josep, Esteve, Paula i Llongarda.

⁹ AHS, Joan MIMÓ, *Manual 1814-1816*, V, f. 104, 30-I-1815. Capítols matrimonials entre Joan Baptista Corominas i Borrell, fabricant de drap, fill de Josep Corominas —fabricant— i de Josepa Borrell, i Francesca Sanfeliu, filla de Josep Sanfeliu, pagès de Barberà i de Francesca Lladó. Fran-

cesca aporta un dot de 300 lliures, una calaixera i una caixa amb roba, mentre que Josep Corominas atorga a Joan Baptista l'heretament universal amb reserva del dret d'alienar el patrimoni i de 600 lliures.

¹⁰ AHS, 8.1. *Demografia*, Padró de veïns de 1824.

En una casa del carrer de Sant Joan, habiten:

Josep Corominas, 63 anys, de Sabadell, fabricant de drap.
Marianna Umbert, 60 anys, id.

Joan Baptista Corominas, 40 anys, id., fabricant de drap.
Francesca Sanfeliu, 38 anys, de Barberà del Vallès.

Els fills d'aquests dos darrers, tots de Sabadell:

Marianna, 12 anys.

Josep, 9 anys.

Bonaventura, 7 anys.

Paula, 5 anys.

Francesca, 3 anys.

Francesc d'Assís, 1 any.

En una casa del carrer del Pedregar hi viuen:

Josep Corominas, 24 anys, de Sabadell, fabricant de drap.

Manuela Pla, 24 anys, de Sabadell.

Joan B. Corominas, 1 any.

¹¹ Arxiu Corominas, Fe de baptisme de J. B. Corominas Pla, 28-X-1888. Fou batejat el 15 de maig de 1823. Els seus padrins foren el seu oncle Joan B. Corominas i Borrell, pare, i Francesca Pla, muller de Josep Solé, corder.

¹² En alguns documents notariais, el cognom de Marianna és escrit Gumbert. Per exemple, en el document 8. En un document de l'Arxiu Corominas, l'època de la dot de Francesca Corominas i Pla, casada amb Salvador Salas i Carol, el segon cognom de Josep Corominas apareix escrit Gumbert. L'època fou escripturada davant el notari de Sabadell Francesc Viladot, el 12 de juny de 1855.

¹³ La grafia Umbert, aplicada a Marianna, apareix als documents 10 i 14, i també en el testament de Josep Corominas i Umbert, escripturat davant el notari Camil Mimó, el 8-VI-1864, i obert davant el notari Joaquim de Marimon, el 15-X-1874. Es troba a l'Arxiu Corominas.

¹⁴ AHS, 8.1. *Demografia*, Padró de veïns de 1826. Al carrer de Sant Joan, núm. 2, hi habiten els dos matrimonis de Josep Corominas i Marianna Umbert i de Joan Baptista Corominas i Borrell i Francesca Sanfeliu. Hi ha en aquest document dues novetats importants pel que fa a Marianna Umbert. A la columna de la naturalesa consta que és de Caldes de Montbui, i a la columna del temps de residència consta que fa 31 anys que resideix a Sabadell. Això situa aproximadament la data dels seu matrimoni amb Josep Corominas i Orpí a l'any 1795. La família de Joan B. Corominas i Francesca Sanfeliu s'ha incrementat amb un fill més: Manuel, que tenia 18 mesos quan fou realitzat el padró.

¹⁵ Vegeu la nota 26 al text.